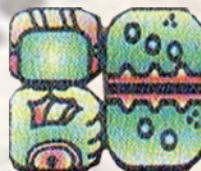

KAQCHI' WUJ

Ri Maya' tijonik janila rejqalem chupam ri tijob'äl ruma ri ak'wala' yech'ob'on pa ruwi' ri jalajöj taq tijonik ri nkik'ül pa tijonijay. Tiqaya' k'a ri qana'oj, ri qetamab'al chi ke ri ak'wala', ruma rije' xtikiya' rejqalem ri qab'anob'al ri chwa'q kab'ij wawe' pan Iximulew.

**iKaqchikel ri qaxe'el!
iE kaqchikela' ri qajotay!**

K'AMÖL TAQ B'EY PA KAQCHEKEL CHOLCHI'

Junta Directiva de la Comunidad Lingüística
Kaqchikel

Nab'ey k'amöl b'ey: Pedro Oscar García
Matzar

Ruka'n K'amöl b'ey: Wankar Mynor Chacach
Catú

Ajtz'ib': Vitalina Maczul Canux

Ajpwaq: Ana Floricelda Yucuté Cutzán

Nab'ey to'onel: Celedonia Xico Gómez-

Ruka'n to'onel: Silvia Esperanza Cojón
Gonzáles

Rox to'onel: Rosa María García Balán

XENUK'UN RI KAQCHEKEL WUJ

Rafael Hernandez Huit
Gloria Floridalma Xocop Simón

XENIK'ON RUPAM RI KAQCHEKEL WUJ

Pedro Morejon Patzán
Juan Esteban Ajsivinac Sián

K'AMÖL B'EY SAMAJ

Lolmay Pedro Oscar García Matzar

KAQCHEKEL CHOLCHI'

Comunidad Lingüística Kaqchikel
6ta. Ave. 3-28 zona 4, la Joya Chimaltenango
Telefax: 7839-6577 7839-4147

E-mail: kaqchikel@almg.org.gt
Pagina Web: kaqchikel.almg.org.gt

Kaqlew abril 2012

NAB'EY TAQ TZIJ

Chupam ri Kaqchi' Wuj re' k'o ri jalajöj taq
tzij, akuchi' tikirel niqetamaj rutz'ib'axik ri
qach'ab'äl kaqchikel, tiqasik'ij jantape' richin ke
ri' niqetamaj achike rub'eyal ri yojtz'ib'an.

Nab'ey peraj k'o ri Maya' Tijonik akuchi' k'o
ri Kitz'ib'axik t'as, ri ichinan t'as, chuqa' k'o
jalajöj taq wachib'äl, samaj akuchi' tikirel nitijoj
iwi'.

Ruka'n peraj k'o ri Maya' B'anob'äl, wawe'
nuq'alajirisaj ruxe'el ri alilanik, k'atuinel chi
niqetamaj.

Rox peraj k'o ri Rusijal qach'ab'äl, wawe' xtiwil
ri jalajöj taq q'oloj, pach'un tzij chuqa' ri suq'aq',
wawe' k'o samaj akuchi' nitijoj iwi'

Matyox chiwe ruma nirayib'ey niwetamaj ri
qach'ab'äl ruma janila k'atzinel chupam ri
qab'anob'äl.

RUCHOLAJEM

TZ'IB'ANİK PA QACH'AB'ÄL _____

MAYA' B'ANOB'ÄL _____ ...

RUSIJAL QACH'AB'ÄL _____ ::

SAMAJ _____ ::::

¿ACHIKE RI OXLAJUJ B'AQTUN?

Jun B'aqtun ja ri' jun etab'äl xkokisaj ri qati't qamama' richin xkajilaj ri q'ij ye'ik'o apo, jun B'aqtun ja ri' 144,000 q'ij. Chupam jun ke re' q'ij k'o juk'al (20) taq K'atun, jujun K'atun k'o juk'al (20) Tun, ri Tun ja ri' jun jun a' k'o 360 q'ij chupam. Ri 21 richin diciembre ja ri' toq xtitz'aqät rajilaxik Oxlaaju (13) B'aqtun, ruma k'a ri' ri 22 richin diciembre xtichapatäj chik el jun k'ak'a' rajilab'al B'aqtun; Ri qati't qamama' majun xkib'ij ta kan chi ja q'ij re' nib'ek'is ri ruwach'ulew achi'el nikib'ij ri winaqi', xa choj nichapatäj el jun chik B'aqtun.

B'aqtun 144,000 días

K'atun 7,200 días

Tun 360 días

Winal 20 días

K'in de 0 a 19 días

Inga Calvin. Composición 2004

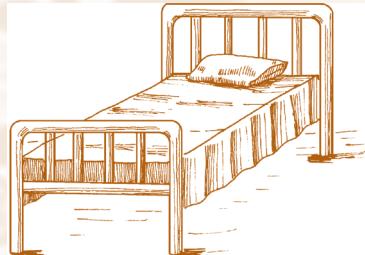
Kitz'ib'axik t'as

Nib'ix t'as chi ke ri taq tzij nikiq'alajisaj kib'i' winaqi', chikopi', q'ayis chuqa' ronojel ri taq wachinäq k'o pa kajulew achi'el kib'i' re taq wachib'äl re':

Tz'ib'anik pa qach'ab'äl

rub'i':

rub'i':

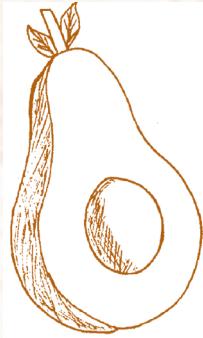
rub'i':

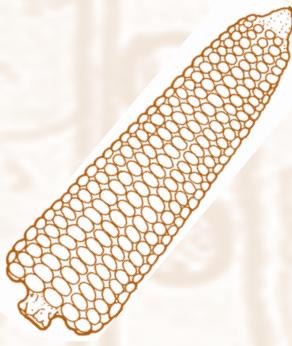
rub'i':

rub'i':

rub'i':

rub'i':

rub'i':

Taq na'oq richin kitz'ib'axik ri t'as:

1. Ri ichinanet nutün ri' chuwäch ri t'as:

tzuy
nutzuy
atzuy
rutzuy
qatzuy
itzuy
kitzuy

äk'
wäk'
awäk'
räk'
qäk'
iwäk'
käk'

→ ichinanela' ←

Keqajuxu' ri taq ichinanel a' yeqil pa re taq b'ab' re':

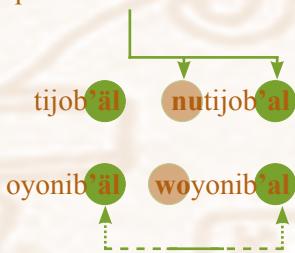
Rin xinlöq' jun nub'ojo'y.
 ¿Xak'ayij ri ajuyu'?
 Myer xloq' ruwex ri ak'wal.
 Ri qatata' nsamäj pa q'atb'äl tzij.
 ¿Achike rub'i' ri itz'i' q'ëq rij?
 Rije' xkipaxij ri nüm kixot.

Xsipäx jun wäj.
 Rat xatok apo pa awochoch.
 Ri xta Ixq'anil xurayij jun rajil.
 Yekikot ye'etzan ri qiy.
 ¿Niwajo' jun läq ruya'al iwichaj?
 Ke'oyox ri tijoxela' pa koyonib'al.

- 2) Man nikik'ëx ta rub'eyal kitz'ib'axik re taq t'as re' toq ye'ichinäx:

wuj	→	nuwuj	si'	→	asi'
ulew	→	wulew	po't	→	rupo't
pop	→	apop	ixim	→	rixim

- 3) Toq nitun ri ichinanel chuwäch re t'as re', ri latz' k'uxatz'ib' nuk'ëx ri' pa ch'ach'el k'uxatz'ib':

Ke'awichinaj re jujun taq t'as nikik'ëx ri k'uxatz'ib' toq ye'ichinäx:

t'as	Ichinan t'as					
	junil			k'iyil		
nab'ey juwinaqil	ruka'n juwinaqil	rox juwinaqil	nab'ey k'iwinaqil	ruka'n k'iwinaqil	rox k'iwinaqil	
jäl						
patz'än						
wäy						
kosik						
läq						
chakäch						

- 4) Jujun taq t'as achi'el kib'i' peraj taq qach'akul, tzyäq chuqa' kib'i' ach'alalri'il nikitz'äq kan ri taq kitz'aqat (aj, ej, ij, axel, b'ätz) toq ye'ichinäx.

wexaj → nuwex
 man niqatz'ib'aj ta ri: aj
 pawi'aj → Niqatün rik'in xa b'a achike ichinanel.
 nupawi'

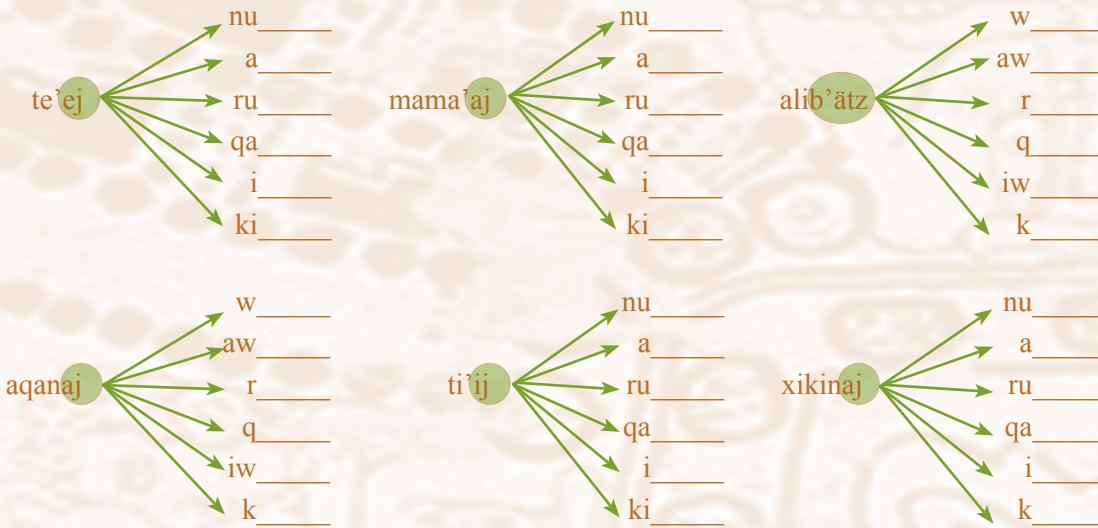

Tz'ib'anik pa qach'ab'ä'l

Tz'ib'anik pa qach'ab'äl

Keqichinaj re jujun taq tzij nikitzäq kan ri kitz'aqat toq ye'ichinäx pa ronojel ri winaqlal:

- 5) Jujun taq t'as nitun el jun rij tzij (-el, -il) chi kij toq ye'ichinäx. Chuqa' ri taq t'as yetz'uk el rik'in jun jalt'as: ruq'anal, ruraxal, rusaqlil.

- 6) Ka'i' oxi' taq t'as jantape e'ichinan rik'in ri rox juwinaqlil o ri rox k'iwinaqlil.

Ralal
Jantape ruk'wa'an ri ichinanel.
We niqelesaj ri ichinanel nub'än kan: alal k'atzinel nuk'waj ri ichinanel.

raq' rey rij ruxaq

Ichinanel: rox juwinaqlil

kaq' key kij kixaq.

Ichinanel: rox k'iwinaqlil

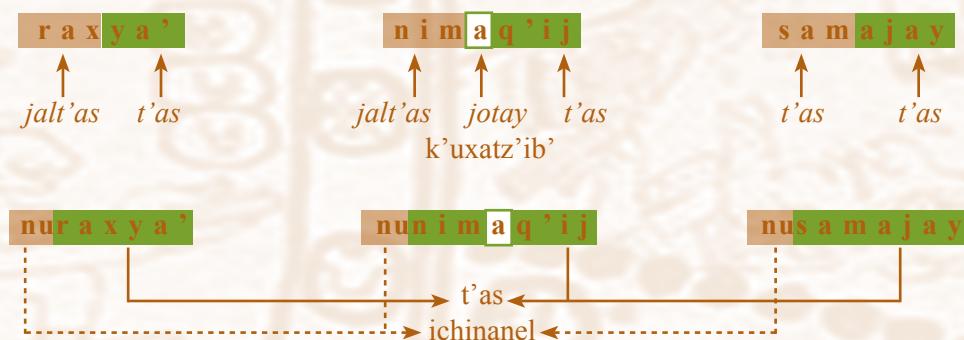
7) Ri kib'i' taq wachinäq richin kajulew ri man tikirel ta ye'achäp man tikirel ta ye'ichinäx achi'el ta jäb', koyopa', kaj. We xa ta ye'okisäx pach'un tzij tikirel ye'ichinäx.

Re taq t'as re' man tikirel ta yeqichinaj:
 choy, xokoq'a', palow, koyopa', sutz',
 ch'umil, kaj, üs, kaq'iq', ixkanul, jäb'
 chuqa' kab'raqän, ruwach'ulew, q'ij, ik'.

8) Ka'i' oxi' taq t'as toq ye'ichinäx nikik'ëx ri kixe'el.

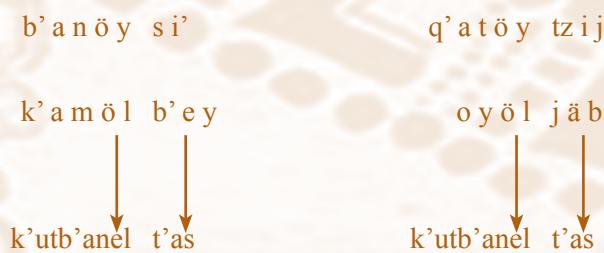
9) Ka'i' taq kixe'el tzij kitunun ki' pa re jujun taq tzij re' richin nya' jun na'ojoj, ri nab'ey tikirel jun jalt'as, rux'e'l b'anoj, ximöy ch'utitzij o chuqa' jun chik t'as, re jun tanaj t'as re' rub'i' kaxe' t'as:

Keqasik'ij re jujun taq kaxe' t'as:

saqkïy	saq'ij	raxwach	nimajay	raxkej	k'ixawuch
kaxlanwäy	choltz'ib'	cholq'ij	raxyä'	kajulew	taluwäch

10) Re taq t'as re' kachib'il ki' richin nikiya' xa xe jun na'ojoj, ri nab'ey jantape jun t'as tz'ukun pe chi rij jun b'anoj:

Tz'ib'anik pa qach'ab'ä'l

11) Re taq t'as re' kik'wan ki' xa xe chi ri nab'ey jantape ichinan rik'in ri rox winaql:

ruwi' q'ab'aj
raq juyu'

ruch'akät wi'aj
rukem äm

ruwa jay
rij wuj

ruxaq wuj → ruxaq nuwuj
ruxaq awuj
ruxaq ruwuj
ruxaq qawuj
ruxaq iwuj
ruxaq kiwuj

ruch'akät wi'aj → ruch'akat nuwi'
ruch'akat awi'
ruch'akat ruwi'
ruch'akat qawi'
ruch'akat iwi'
ruch'akat kiwi'.

Toq yeqichinaj re taq t'as niqatün ri ichinanel chuwäch ri ruka'n t'as.

12) Ri taq t'as yesamäj pa k'ulaj ye'ichinäx chi ka'i' taq t'as nqichinaj rikin' ri junam ichinanel:

Te'ej tata'aj = padres ati't mama'aj= abuelos alite' alinam = suegros (de mujer)

Te'ej tata'aj

ati't mama'aj

jite' jinam

alite' alinam

↓
nute' nutata'
ate' atata'
rute' rutata'
qate' qatata'
ite' itata'
kite' kitata'

↓
wati't numama'
awati't amama'
rati't rumama'
qati't qamama'
iwati't imama'
kati't kimama'

↓
nujite' nujinam
ajite' ajinam
rujite' rujinam
qajite' qajinam
ijite' ijinam
kijite' kijinam

↓
walite' walinam
awalite' awalinam
ralite' ralinam
qalite' qalinam
iwalite' iwalinam
kalite' kalinam

MAYA' AJILANİK

Konojel ri molaj winaqi' xek' oje' chuwäch ri ruwach'ulew ri xkinimirisaj ketamab'al pa ruwi' ri k'aslem, xkitz'ük rub'eyal kajilanem, xa xe man konojel ta tz'aqt xkib'än chi re, xa jun ka'i' oxi' ok ri kan pa rub'eyal xkib'än chi re. Ri maya' tinamit jun chi ke ri tinamit xkitz'ük jun jeb'el ajilanik.

Xkitz'ük rub'eyal rutz'ib'axik ri etal ajilanik chuqa' ri rub'eyal rusik'ixik, ri maya' ajilanik k'o ruxe'el chupam runuk'ulem ruch'akul jun winäq, ri winäq k'o ka'i' raqän, ka'i' ruq'a', pa jujun ruq'a' k'o wo'o' ruwi' ruq'a', pa jujun raqän k'o wo'o' ruwi' raqän, chi jun ruch'akul k'o lajuj ruwi' ruq'a', lajuj ruwi' raqän, ja re' nub'än juwinäq. Ri juwinäq ja ri' ri 20, chuqa' juk'al nib'ix chi re, ruma k'a ri' ja ri winäq ja ri' ruk'u'x ruxe'el ri maya' ajilanik. Ri maya' ajilanik najilan chi jujun k'a b'elejlajuj, k'a ri' chi juwinäq o chuqa chi juk'altäq napon k'a juq'o' (400).

0	⊖	wa'ix
1	•	jun
2	..	ka'i'
3	...	oxi'
4	kaji'
5	—	wo'o'
6	—•	waqi'
7	—..	wuqu'
8	—...	waqxaqi'
9	—...	b'eleje'
10	=	lajuj

11	÷	julajuj
12	≡	kab'lajuj
13	≡≡	oxlajuj
14	≡≡≡	kajlajuj
15	≡≡≡≡	wolajuj
16	≡≡≡≡≡	waqlajuj
17	≡≡≡≡≡≡	wuqlajuj
18	≡≡≡≡≡≡≡	waqxaqlajuj
19	≡≡≡≡≡≡≡≡	b'elejlajuj
20	.	juk'al
	⊖	

Maya' b'anob'äi

Maya' b'anob'äl

Kaqchi' Wuj

	.	juk'al
21	.	jun
22	.	juk'al
	..	ka'i'
40	..	kak'al
	o	
41	..	kak'al
	.	jun
42	..	kak'al
	..	ka'i'
60	...	oxk'al
	o	
61	...	oxk'al
	.	jun

62	...	oxk'al
80	..	ka'i
	
81	o	kajk'al
	kajk'al
	.	jun
82	kajk'al
	..	ka'i
100	—	wok'al
	o	
101	—	wok'al
	.	jun
102	—	wok'al
	..	ka'i

Kaqchi' Wuj

Ri Ajilanik chi juk'altäq k'a juq'o'.

.	20
⊖	
..	40
⊖	
...	60
⊖	
....	80
⊖	
-	100
⊖	
·	120
⊖	
..	140
⊖	
...	160

...	180
⊖	
=	200
⊖	
÷	220
⊖	
≡	240
⊖	
≡	260
⊖	
≡	280
⊖	
≡	300
⊖	
≡	320

≡	340
⊖	
≡	360
⊖	
≡	380
⊖	
.	400
⊖	
.	420
⊖	
.	440
⊖	
.	460
...	480
⊖	
.	500

Maya, b'anobä'l

Rusijalqach'ab'äl

Kaqchi' Wuj

Q'OLOJ

k'o jun achi xb'e pa juyu' k'a ri'
xeruk'ül ka'i' ixoqi' man jun
xerutz'ët ta, k'a ri' nub'ijj
chi re jun achi: rïn xinwil ka'i' ixoqi'
janila xetzijon wik'in,
rin ninb'ijj chi ütz xinkitz'ët.

Ri köt xuk'waj jun jut chikaj,
toq ri qo'l xutz'ët xsik'in
-nijolojo' kan njololojo' kan,
k'a ri' xsik'in pe ri karne'l
xe manaq xe manaq.

Xtz'ib'an: Tijonel, Ana Floriselda Yucuté
Aj Santiago Sacatepequez

K'o jun b'ey jun achi xukamisaj
jun kuk pa k'ichelaj, k'a ri' ri rajawal
juyu' xb'ech'on pe, ɿrat achi man jun
xak'utuj ta q'ij chwe, rumá kan choj
xakamisaj ri kuk? xub'ij ri' achi, rïn
majun achike xinkamisaj.
K'a ri' ri taq tzorojoj xkib'ijj,
xu röj xqatz'ët, xa röj xqatz'ët,
pa ruk'isib'äl ri taq xpumuy xkib'ijj,
xa majun xa majun.

Xtz'ib'an: Gloria Xocop

Rïn xintz'üb' jun q'anatz'ub'
ri q'anatz'ub' xtz'e'en toq xintz'üb'rutza'm.
Kan q'än rutza'm ri q'anatz'ub'
yalan nkikot ri q'anatz'ub',
toq xintz'ub'ub'ej rutza'm
tz'ub' ri q'anatz'ub'
noq' ri q'anatz'ub' toq xink'is.
Rïn xintz'üb' ri q'anatz'ub'.

Xtz'ib'an: Tijonel Jair E. Serech Simón
Aj B'oko'

*Ri ak'wal
(Pach'un Tzij)*

*¡Oo! Ri ak'wal jeb'él ok
nch'ich'an rupaläj,
ti alaj chuqa' jeb'él ntzu'un
ri ne'y nkikot.*

*¡Oo! Ri ak'wal jeb'él ok
ri ruq'o'tz, chi yatetz'an rik'in
jeb'él runa'oj.*

*¡Oo! jeb'él ak'wal
toq yatoq'
yaropin jeb'él nab'än.*

*Tz'ib'aner: Tijonel Elsa Marina Coc Mutzutz
Aj pa Su'm*

*Ri Che'
(Pach'un Tzij)*

*Xel pe jun ti q'ayis pan ulew
eqal, eqal, k'a xnimär el
xjotayin el, xkotz'ijan, xach'iyir k'a el.*

*Ko k'a jun q'ij oxi' achi'a' xeb'e' apon
chi ruxe' ri minaläj che',
xe'uxlan pa rumujal re che're'.*

*Tzib'aner: Ajpwaq Rosa Marina Garcia Quiná
Aj Zaragoza*

Rusijal qach'ab'äi

Rusijalqach'ab'ä1

SUQ'AQ'

Tijoxel tasik'ij ri sik'iwuj
tijonel tasik'a' ri tz'ib'awuj
tijoxel tawokisaj ri sik'iwuj,
tijonel tatz'ib'aj jun sik'iwuj.

Tz'ib'anel: Byron Adrián Poron
Ajpu'

Pa wochoch k'o jun ch'uti äk'
ch'ip, nrajo' nuk'üx ixim ruma
nich'umün rupam, ch'ip ch'ip
nub'ij ti wäk' ch'ip, ruma nub'än
ch'ip, ch'ip ti wäk' ch'ip, ruma
nich'umün rupam.

Tz'ib'anel: José Luís Siquinajay
Aj Chi Ruya'al Chay

Pa wochoch nwär ri säq mes,
ri säq mes nwär pa wochoch
pa wochoch nwär ri säq mes.
¿Akuchi' k'o wi ri säq mes nwär?
Pa wochoch nwär ri säq mes.

Tz'ib'anel: Nancy Karina Muchuch
Aj Pwaqil

Nxik'an nxik'an ri xuru'y
nxik'an pa ruwi' ri kotz'i'j
njote' nxik'an, nxik'an njote'
ri xuru'y nxik'an nxik'an.

Tz'ib'anel: Tijonel Cristina María Cum Batzibal
Aj pa Su'm

Nisutin, nisurin ri su'm
Nisutin, nisurin ri su'm
Nisutin, nisurin chi rij ri q'ij
Nisutin, nisurin ri q'ij chi rij ri
su'm.

Tz'ib'anel: tijonel Brenda Leticia
Sanic Xajpot
Aj Pasu'm

RI KOTZ'IJ

Jun b'ey jun nüm kotz'i'j, janila yerutz'ila' kiwäch ri taq ko'öl, ruma ri rupalem. Jun b'ey xpe jun ti kotz'i'j, xuk'utuj jun utzil chi re, xtze'en chi rij, man retaman ta chi ri ti kotz'i'j xtik'atzin jun q'ij chi re.

Xapon jun q'ij toq nik'atzin ri ti kotz'i'j chi re', re ti kotz'i'j re' man xutz'ila' ta, richin xuto' janila xk'ix pe, ruma ri ti kotz'i'j xk'oje' rik'in. Chi ri' xretamaj chi man ütz ta nab'än itzelal, ruma qonojel k'o chi niqato' q'i'.

Tz'ib'anel: Tijonel Elsa Marina Coc Mutzutz
Aj pa Su'm

Samaj: ke'asolo' re taq k'utunik nib'an chawé.

1. ¿Achike na'oj k'o chi niqaya' rejqalem, ri nutzijoj re tzijonem re' chi qe?
2. ¿Tatz'ib'aj jun ana'oj chi rij ri taq kotz'i'j?

Ri choy, jun rajawal juyu'

Ri nutata' rutzijon chwe, chi ojer kan nikitzijoj qati't qamama' chuqa' ri qate' qatata', chi xk'oje' jun jeb'él choy pa qatinamit, konojel ri winaqi', ye'apon yeb'emuxan chupam, ri taq chikopi' nik'asäs nikina' toq yexik'an pa ruwi', jalajöj taq wachinäq chuqa' taq chikopi' yerelesaj saqil, we kan aq'ij na yaq'ax chi ruchi', nasik' pe jun sapanik chi ruchi'. Ruma k'o na b'ey re', pa ayonil nuk'üt pe jun sapanik chawäch, po we napon jun chik winäq awik'in, we chi anaqaj, newaj el chawäch, manäq chik nuk'üt pe chawäch.

Ke ri' nub'än ronojel q'ij, ri winaqi' k'a nikiya' na rejqalem ri qab'anob'al, niq'ax ütz ri na'oj chi man konojel ta nkil pe jun sapanik chi ruchi', ruma xa rajawal ri juyu' nib'anon chi re, po rije' jantape' yek'awoman rik'in, ruma janila' yeruchajij pa kik'aslem.

Po jun q'ij nutata', nutzijoj chi pa jun nimaq'a' xqa pe jun ti ramaq'el kaj (ángel), xeb'eruk'ama' ri choy ri winaqi' xa xe' xkitzu' toq rija' xrelesaj pe jun ti rutzuy pa ruwejqaya'l, xunojisaj el, toq xnoj el rutzuy xk'is el ri choy, xa xe' chik rulewal, kan siwan xub'än kan, ri winaqi' xeb'ison kan ruma ruk'ulun chi jantape' yeb'ek'astan chi ruchi', po rije' xkib'ij chi ri Ajaw retaman achike nub'än, k'o na wi jun ruma xkik'waj ri choy...

Tzib'anel: Rafael Hernández Huit.

Aj Nacahuil

Samaj:

1. ¿Ke'atz'ib'aj ri t'as chuqa' ri jalt'as nawil chupam re tzijonem re'?
2. ¿Achike rejqalem kitzij ri qati't qamama' tajin niqaya' wakami?
3. ¿Achike rejqalem ri Qate' Ruwach'ulew pa qak'aslem?

Rusijal qach'ab'äi

¡KAQCHIKEL RI QAXE'EL! ¡E KAQCHIKELA' RI QAJOTAY!

